

KALBINĖS RAIŠKOS ŠVELNINIMO KOMENTARŲ VARTOJIMAS

JURGITA MACIENĖ, KAZIMIERAS ŽUPERKA

Šiaulių universitetas
lkk@hu.su.lt

Įvadas

Įprasta, kad kalbą, įvairius jos vienetus nagrinėja kalbininkai. Tačiau gana dažnai ir ne kalbininkai, visuomenė, pasako savo požiūrį į vartojamas kalbinės raiškos priemones, vertina kalbos tikslumą, švelnumą ar šiurkštumą. Nekalbininkų metakalbos (kalbėjimo apie kalbą) tyrimas padeda geriau pažinti ne tik pačią kalbą, bet ir kalbinę visuomenės savimone, todėl jis pravartus ir tradicinei, „grynajai“ kalbotyrai, ir sociolingvistikai, psicholingvistikai, etnolingvistikai.

„Nesunku pastebėti, kad neigiamas vertinimas kalboje išreikštas dažniau negu teigiamas. Visi aksiologiniai tyrinėjimai patvirtina šią aksiologinę asimetriją. Matyt, ji turi universalų pobūdį ir remiasi į pragmatišką pasaulio suvokimą: tai, kas gera, teigiama, priimama kaip norma, o tai, kas negera, neigiama, laikoma nukrypimu nuo normos ir todėl labiau diferencijuojama“ (Gudavičius 2000, 130–131). Rodos, šis dėsniumas galioja ir kalbos reiškinių aksiologijoje. Tačiau kalbos vartotojai ne vengia pabrėžti ir teigiamo kalbos bei kalbėjimo (šnekos) vertinimo. Tiriant lietuvių kalbos nelingvistiniuose tekstuose vartojamus metakalbinius komentarus (dėl *metakalbinio vieneto* ir *metakalbinio komentaro* terminų bei sąvokų žr. Macienė 2005, 107; Župerka, Inčiūrienė 2005, 506–507 ir ten nurod. lit.) pastebima, kad ir teigiamas kalbos reiškinių vertinimas yra labai diferencijuotas.

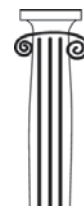
Šiame straipsnyje aprašomo tyrimo **objektas** yra metakalbiniai vienetai su metakalbiniais komentarais (MK), į kuriuos įeina įvairios būdvardžio *švelmus* arbarieveiksmio *švelniai* formos: *švelnus* (*švelnesnis*, *švelniausias*) žodis; *švelniai* (*švelniau*) *vadina*; *švelniai* (*švelniau*, *švelniausiai*) *tariant*, *tarus* ir *pan*.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti ŠVELNUMO grupės komentarų struktūrą, vartojimo intencijas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti, kokios būdvardžio *švelmus* irrieveiksmio *švelniai* bei greta jų esančių daiktavardžių ir veiksmažodžių formos vartojamos MK.
2. Išsiaiškinti, kas yra šios grupės MK objektas, kokia yra jo kalbinė raiška.
3. Išanalizuoti, kokią poziciją MK užima metakalbiniame vienete.
4. Aptarti MK vartojimo intencijas.

Tyrimo medžiaga. Iš viso surinkti ir išnagrinėti 482 metakalbiniai vienetai: 83 šios funkcinės semantinės grupės MK surinkti iš vadinamųjų laisvųjų stilių (me-

ninio, publicistinio, šnekamojo) rašytinių ir sakytinių tekstų (dalykiniuose stiliuose – administraciniame, informaciniame, moksliniame – tokie komentarai nevertinami), 399 pavyzdžiai rasti Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro tekstyne (toliau jie žymimi T).

Metakalbinių komentarų analizė

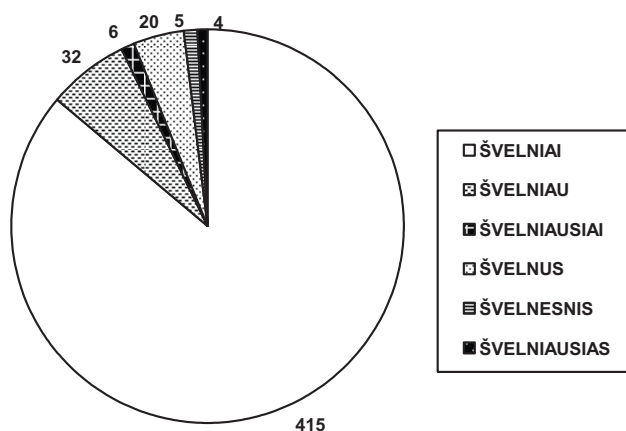
ŠVELNUMO grupės metakalbinių komentarai sudaro dalį didesnės – teigiamo kalbinės raiškos vertinimo – grupės komentarų (žr. Župerka, Inčiūrienė 2005, 507–508); akivaizdi būdvardžio *švelnus* (prieveiksmio *švelniai*) konkurencija su *gražus* (*gražiai*), *dailus* (*dailiai*) ir pan. (Būdingas šiuo atžvilgiu toks kontekstas: *Štai vertėjas – su gražiaja savo pavarde – Švelnius – jau atsikrenkščia, pasiruošdamas savo pareigoms* SimonR III 172.) Kita vertus, jie sudaro priešpriešą komentario *šturkščiai tariant* grupei (apie pastaruosius MK žr. Župerka 2003, 184–189).

I. Metakalbinių komentarų struktūra

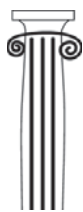
ŠVELNUMO grupės MK yra sudaromi su prieveiksmiu *švelniai* (*švelniau*, *švelniausiai*) ir būdvardžiu *švelnus* (*švelnesnis*, *švelniausias*). Pvz.:

O ką galima pasakyti apie kaltinimus lietuviams, esą jie su Stalino pagalba okupavo Vilnių iš Lenkijos? Tai skamba, švelniai tariant, absurdiškai T; Remigijus šis vadinos, Salomėja, laborantė, vadino jį švelniau – Remi T; Jo [Weberio] kūrinijų, ypač išverstų, būklė yra apgailėtina, sakant švelniausiai, blogesnė negu visų kitų didžiųjų prabėgusio šimto metų mąstytojų T; „Sužinojusi apie mano ketinimus, žmona nesikalbėjo tris dienas. „Karas“ – per švelnus žodis apibūdinti nuotaiką, kuri tvyrojo namuose“, – kalbėjo V. Giedraitis T; Žinoma, čia prasidės (patikėkite manimi) labai daug (na, ieškau švelnesnio žodžio, bet gal geriausiai tiks šitas žodis) machinacijos T; Ji palyginti ramiai iš klausė visus jai adresuojamus žodelius, iš kurių švelniausias buvo – aferistė! T.

Dažniausiai metakalbiniuose komentaruose vartojami nelyginamojo laipsnio prieveiksmis ir būdvardis: 435 (atitinkamai 415 ir 20) kartus (žr. 1 pav.).

1 pav. Būdvardžių ir prieveiksmių formos MK

Aukštesniojo laipsniorieveiksmis *švelniau* ir būdvardis *švelnesnis* pavartoti 37 (32 ir 5) kartus, o rečiausiai vartojamos aukščiausiojo laipsnio formos *švelniausiai* ir *švelniausias* – tik 10 (6 ir 4) kartų. Vadinas, MK autoriams dažniausiai pakanka įvardyti patį vertinimą, bet nėra labai svarbu nusakyti jo intensyvumą.

Greta skirtingų būdvardžio laipsnių formų dažniausiai (23 kartus) pavartotas daiktavardis *žodis* arba deminutyvinis jo vedinys, 4 kartus – *pasakymas*, po 1 kartą – *formulavimas* ir *prasmė* (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

MK struktūra

Bdv. Dktv.	<i>švel- nus</i>	<i>švel- nesnis</i>	<i>švel- niau- sias</i>	Iš viso	Prvksm. Vksm. ¹	<i>švel- niai</i>	<i>švel- niau</i>	<i>švel- niau- siai</i>	Iš viso
<i>formulavi- mas</i>		1		1	<i>kalbant</i>	35	2	1	38
<i>pasakymas</i>	1	1	2	4	<i>pasakius</i>	7	6		13
<i>prasmė</i>	1			1	<i>sakant</i>	14	1	1	16
<i>žodis</i>	18	3	2	23	<i>šnekant</i>	4			4
					<i>tariant</i>	269	11		280
					<i>tarus</i>	3	2		5
					Iš viso	332	22	2	356
					<i>įvardyti</i> ²	2			2
					<i>kreiptis</i>		1		1
					<i>pasakyti</i>	15	2		17
					<i>pavadinti</i>	3	2	1	6
					<i>sakyti</i>	5	1		6
					<i>vadinti</i>	58	4	3	65
					Iš viso	83	10	4	97
Iš viso	20	5	4	29	Iš viso	415	32	6	453

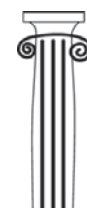
Iš surinktų pavyzdžių matyti, kad gretarieveiksmio formų padalyvis vartojamas 3 kartus dažniau negu asmenuojamosios veiksmažodžio formos arba dalyviai.

II. Metakalbinių komentarų objektas

Komentaruose su padalyviais *tariant*, *kalbant*, *sakant* komentuotojo dažniausiai pasakoma 1) pastaba apie savo kalbėjimą (rasti 356 pavyzdžiai), o komentarai su asmenuojamosiomis veiksmažodžių *vadinti*, *sakyti* formomis (taip pat su atitinkamais dalyviais) apibūdina ir 2a) savą (30 pavyzdžių), ir 2b) kito asmens (ne komentaro autoriaus) kalbėseną (67 pavyzdžiai). Pvz.:

¹ Lentelėje veiksmažodžiais pavadintos ir pagrindinės, ir išvestinės veiksmažodžio formos.

² Lentelėje bendratimi įvardytos visos rastos bendrašaknės asmenuojamosios veiksmažodžio formos arba dalyviai, pvz.: *pasakau*, *pasakykim*, *pasakėte*, *pasakyta* ir t. t.

(1) *Apima jausmas, jog pasaulis nužygiavo, švelniai tariant, ne visai reikiamu keliu* Dlg 2001 09 14; *Rugsėję vaikams reikia į mokyklą, o nuo lapkričio Maskvoje manęs jie nematys: rungtynės ir treniruotės. Be to, Klaipėdoje, švelniai sakant, ramiau nei Maskvoje* T; *Manyčiau, kad Kodekse turėtų būti bent viena pastraipa, kuri tiesiai įvertintų amoralios žurnalistikos istorinę praktiką bei dabartinį jos, švelniai tarus, indėlį į lietuvių žurnalistiką* T;

(2a) *Gerbiamasis Skučai, dėl deputatų nevaržomo įėjimo į Aukščiausiąją Tarybą. Ar jums neatrodo, kad ne visai normalu (aš taip švelniai sakau), kad deputatams kartais reikia veržtis per žmones piketuotojus, kurie stovi ant įėjimo laiptų?* T; *Tada dar nesuvokiau, kad šio religinio-tautinio atbudimo siela mūsų krašte yra Šlavantų Tėvelis, kaip jį švelniai vadindavome, t. y. kun. Juozas Zdebskis* T;

(2b) *S. Lozoraitis pasakė, kad Lietuvą yra apėmęs didis nihilizmas, kurį jis švelniai pavadino melancholija* LM 1993 02 06; *Nors ir sunkios laikyti, nors ir nelengvos pūsti, trimitininkai jas <...> vadina labai švelniai – daudytės* T; *Pažinojau grėblių meistrelį (taip jį švelniai vadino merginos ir moterys) nuo Paringio, Ignalinos krašto Joną Bieliauską* T.

Metakalbiniai komentarai su būdvardžiu *švelnus* (*švelnesnis, švelniausias*) ir daiktavardžiais beveik du kartus dažniau apibūdina (a) savo žodžius (19 pavyzdžių) negu (b) kitų pasakytus (10 pavyzdžių), pvz.:

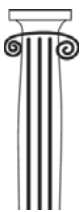
(a) *Ar mėginsime naujais rafinuotesniais terminais aiškinti istorinės situacijos padiktuotą Kudirkos nusiteikimą, apibūdinami jį švelnesniais <...> žodžiais, pavyzdžiui, kategoriškumu, kraštutinumumu, emociingumu ir pan.?* T; *jis yra beprotis ir negali padaryti taip, kad jį kas nors suprastų. Pasakymas „beprotis“ – tai tik švelniausias pasakymas* T;

(b) *Vakar buvo kalbėta šiuo klausimu su premjeru. Jisai siūlė tikrai gal švelnesnį formulavimą rašyti – „gali spręsti“* T; *Pavydėjo konkurentui sėkmės, tad nesiskaitė su žodžiais. „Sušvilpta varna“, „atgrasusis kaziolas“ – bene švelniausi kolegą apibūdinantys to pamfleto pasakymai* T.

Apie 5 kartus (405 atvejai : 77 atvejai) dažniau pavartoti MK, aiškinantys paties kalbėtojo žodžius, rodo, kad savo pasakytus teiginius, mintis komentuoti yra paprasčiau negu svetimus.

III. Metakalbinių komentarų pozicija

Pagal poziciją metakalbiniame vienete visus metakalbinius komentarus galima skirti į dvi grupes: vienais atvejais MK pasakomas pirma, o apibendrinamoji kalbos priemonė eina po jo, kitais atvejais, atvirkščiai, MK priduriamas postpoziciškai, juo apibūdinama jau pasakytoji kalbos priemonė. Pirmosios grupės komentarus sąlygiškai galėtume vadinti kalbėjimo strategijos signalais, antrosios – baigiamaisiais MK. ŠVELNUMO grupės komentarams būdinga strategijos signalų funkcija: klausytojas ar skaitytojas tarsi išspėjamas, kokio pobūdžio pasakymo galima laukti – kokio stiliaus, kokio emocinio tono raiškos priemonė bus pavartota (rasti 423 tokio tipo pavyzdžiai). Pvz.:

Literatūroje egzistuoja tam tikri klanai / na **sakykim švelniai** / draugijos TV 2003 03 31; *Socialliberalų frakcijos seniūnas G. Jakavonis ministro melą įvardijo švelniai* – „dar pasitaikančiais nutylėjimais ir neviešumo praktika“ T; *O aš, nemažėjančio tvarte mėšlo nualsintas, vakaras dar velnioniškai toli, kaulus gelia, kaip čia švelniau ir taktiškiau tarus – tyliai stebiuosi* T.

Baigiamaisiais komentarais ŠVELNUMO grupės MK eina palyginti retai (49 pavyzdžiai), pvz.:

Nepakankama grožinės literatūros skaitymo kultūra / aš taip švelniai sakau šnek. 1986; *Valdas Adamkus yra ne kairysis / švelniai tariant* TV 2003 01 16; *kas galėtų paneigti, kad „geri santykiai su žydų organizacijomis gali būti pavadinti nedidele sąlyga Lietuvai siekiant narystės NATO“, kaip kad švelniai įvardijo Tarptautinės nacių ir sovietų genocido tyrimo komisijos pirmininkas Emanuelis Zingeris* T.

Rasta 10 tokių pavyzdžių, kai ŠVELNUMO grupės MK yra tarsi susipynę su komentuojamuoju tekstu: tarprieveiksmio *švelniai* arba būdvardžio *švelnus* ir veiksmožodžio formos ar daiktavardžio yra įsiterpęs ir aiškinamasis žodis ar net ilgesnis pasakymas. Pvz.:

Rytoj Vilniuje vėl ims šurmuliuoti Kaziuko mugė, žmonių švelniai Kaziuku vadinama T; *Rugpjūčio 15 buvo jo mylimos martelės Helenos, švelniai Elenute vadinamos, gimtadienis, ir ta proga Jurgis kasmet padovanodavo jai skirtą eilėrašį* T; *Prastas teisėjavimas buvo ne tik viena iš žiaurais (žodis šiurkštaus čia būtų per švelnus) žaidimo priežasčių, bet ir atbaidydavo nemažą dalį žiūrovų* T.

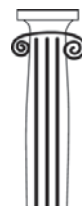
Vienais atvejais pirmiausia pasakomasrieveiksmis *švelniai*, o paskui komentuojamasis žodis (panašu į kalbėjimo strategijos signalą), o kitais atvejais – atvirkščiai (primena baigiamąjį komentarą).

IV. Semantinė MK funkcija

Surinktų pavyzdžių analizė rodo, kad pagal semantinę funkciją tekste šių komentarų taip pat skirtingi du pogrupiai. Vienų funkcija yra pabrėžti malonią, meilą, t. y. švelnią tikrąją žodžio prasme, kalbėseną, kitų – sušvelninti tiesų, tiesioginį dalyko įvardijimą. Pirmuoju atveju MK apytikriai atitinka žodynuose (DLKŽ, LKŽ) vartojamą stilistinę pažymą *malon*. („maloninį atspalvį turintis žodis“), antruoju – pažymą *euf*. („eufemizmas, žodis ar posakis, vartojamas pakaitalu šiurkščiam, vulgariam žodžiui ar posakiui“).

1.1. Pirmoji funkcija ypač akivaizdi būna deminutyvų komentaruose (apie deminutyvų vartojimą metakalbiniuose vienetuose plačiau žr. Macienė 2005, 107–114). Tokiais atvejais paprastai vartojamas MK su veiksmožodžio *vadinti*, *pavadinti* formomis (rasti 35 pavyzdžiai):

Miegodama Gustė „gugena“, todėl tėvų švelniai vadinama girgžduku MŽ 2001 2 27; *Kol jie gyveno dabartiniuose svečių namuose, švelniai vadinamuose tvarteliu, buvo įvesta tik signalizacija* LR 1999 09 11; *Sutiko Julija ir dirbo čia meistrė, vedėja ir mokytoja – viskuo, kuo reikėjo, darbuotojų švelniai mamute vadinama* T; „*Mano pumpurėliai*“, – *taip švelniai mūsų mažuosius muzikantus ir dainorėlius vadina* *Kauno 1-osios muzikos mokyklos vyr. mokytoja Irena Regelevičienė* T; *Milžinas Vėjopa-*

tis mėgsta keliauti, pažįsta pasaulį. Šiaurys, Žiemys, **švelniau vadinamas** *Žiemuliu, Pietys, Saulinis ir Vakarinis taip pat buvo gerai pažįstami* T; Policijos išminuotojai jau turi patikimą pagalbininką – robotą, kurį **švelniai pavadino** *Mykoliuku* T.

MK su padalyviais *tariant, sakant, šnekant* ši funkcija reta (3 atvejai iš 482), pvz.: *Tėvo ir motinos vaike, / Švelniai tariant – gėrelį, gėrelį* STK 185.

Rasti 3 pavyzdžiai, kai deminutyvas aptariamas junginiu *švelnus* žodis, pvz.: *Bet vaidila kreipiasi į valdovą: „Vaikeli“ – švelniu, maloningu žodžiu* T; *vaikai neužmiršdavo jiems pabučiuoti į ranką ar į veidą, negailėdavo švelnių žodžių: „mamyte“, „tėveli“, „seneli“, „močiute“, „tėtukai“, „tėvukai“* T.

1.2. Maloni žodžio reikšmė MK yra paryškina ir tada, kai komentuojamas, aiškinamas nedeminutyvinis daiktavardis, pvz.: *Kur ta garsioji narsa, kur garbė karalystės manosios, žiedas bajorų kilnus? Lietuva... Kitados juk vadino motina švelniai mane ir didingos tautos karaliene, žengiančia taip išdidžiai su puikiaja palyda ainių* T.

Kai MK sudaromas su būdvardžiu *švelnus* arrieveiksmiu *švelniai*, pasakymo klausytojas gali tikėtis, kad taip bus apibūdinamas deminutyvas, tačiau surinkti pavyzdžiai rodo, kad kur kas dažniau negu deminutyvai yra komentuojami kitokie žodžiai.

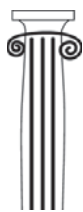
2. Rasti 394 pavyzdžiai, kuriuose MK vartojami tam, kad būtų pasakyta *švelniau*, atsargiau įvardytas objektas.

2.1. Komentarai su padalyviais *švelniai (švelniau, švelniausiai) tariant (sakant, kalbant...)* dažniausiai ir vartojami antrąja funkcija – kaip eufemizavimo bei litotės (retorinio sumažinimo, susilpninimo) priemonė, t. y. tada, kai, siekiant sušvelninti nemalonią tiesą, tiesioginis, gal net šiurkštus dalyko įvardijimas keičiamas atsargesniu, mandagesniu pasakymu. Toks komentaras anaipol nereiškia, kad pasirinktoji kalbinė raiška yra *švelni*, t. y. kad jai būdinga emocinė (maloninė) konotacija; MK šiais atvejais tėra minėtosios komunikacinės intencijos (pasakyti atsargiau) ženklas. Pvz.:

Ir negali piktintis vien tėvais ar mokykla, kad jie išleido į gyvenimą tokius sardistus. Gal tai ir karinės vadovybės, švelniai sakant, aplaidumas? T; *Vyrauja toks gausus masinės kultūros antplūdis ir toks neskoningas pataikavimas šiam vidutiniam (švelniai kalbant) masiniam skoniui, kad susirūpinti kultūros ekologija yra labai aktualus reikalas* DaunšD 229; *Dabartinį Alkoholio ir tabako kontrolės įstatymą švelniausiai galima pavadinti keistu* T; *Ką tik iškepti politikai, švelniai tariant, nerodo didelės meilės dvasios aristokratams* LR 2001 03 16; *Jeigu <...> neparašote, kad cituojate kitus laikraščius, tai jūsų teikiami faktai, kaip čia švelniau pasakius, – „pasiskolinti“ ...* T.

Jeigu šiais atvejais kalbėjimas nebūtų švelninamas, pateiktuose kontekstuose vietoje pabrauktųjų žodžių, matyt, rastume daiktavardį *nerūpestingumas, atsainumas, būdvardžius prastam (skoniui), prastu, blogu, netinkamu (įstatymu)*, veiksmožodį *nemėgsta, dalyvį pavogti*.

2.2. Būdinga tai, kad čia dažni (beveik trečdalis visų pavyzdžių) žodžiai ar pa-

sakymai su neiginiu, savo reikšme labai artimi teigiamos formos antonimui (pasakymui su antonimu):

Didelę savo gyvenimo dalį jis praleido Vidaus reikalų ministerijoje / kuri / švelniai tariant / anaipol ne demokratinio elgesio perykla Rdj 1999 05 13; *apšvietimas <...> buvo, švelniai tariant, nelabai koks* Ts 1986 11 25; *Bet juk šios laidos netryško meile nei ES, nei NATO. Švelniai pasakius* T; *Štai taip aukštos klasės žaidėjas atsidūrė, švelniai pasakius, anaipol ne stipriame klube* T.

Plg.: *autokratinio (elgesio); prastas, blogas (apšvietimas); kritikavo (ES, NATO); silpname (klube).*

Pasakymams su neiginiu artimos ir kitokios eufemistinės raiškos priemonės, pvz.: *be entuziazmo* (plg. *nenoromis, neentuziastingai*), *mažiau vykęs* (plg. *nevykęs*):

Centrinės ligoninės gydytojai paskutiniu metu į darbą eina, švelniai tariant, be entuziazmo ŠKr 1996 12 07; *Dabar lietuviai ir miesto svečiai turi puikią progą palyginti ir pasiginčyti, kuris paminklas – karaliui ar kunigaikščiui – yra, švelniai tariant, mažiau vykęs* KB 2003 7 94.

Eufemizuojama priesagos -okas vediniais (*keistokai, kuklokai, naivoki, prastokai*), pvz.:

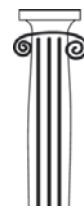
Ji viena, jai nejauku – štai kas nejprasta ir liūdina. Dar liūdniau, jog elgiasi, švelniai pasakius, keistokai T; *Pensiono direktoriaus kabinetas, palyginti su J. An-dziulevičiaus apartamentais, atrodo, švelniai tariant, kuklokai* T; *ir nemažai gerų žaidėjų turinti komanda vis dėlto nepajėgė įveikti vilniečių aikštės gynybos, sakė H. Giedraitis, vadinasi, trenerio sprendimai buvo, švelniai tariant, naivoki* T; *Mat moteris, pasak pareigūno, švelniai tariant, prastokai važinėja* T.

2.3. Eufemistinė raiškos priemonė paprastai neturi ryškesnės perkeltinės reikšmės nei šiaip jau didesnio ekspresyvumo. Tačiau šio tipo pasakymuose gana dažnai justis ironija, pvz.:

Todėl man ir keista, kad vieni, švelniai sakant, ne visai patriotiškai nusiteikę arba net sribais buvę, laisvi vaikšto, o kažkokių kvailėlių teisia T; *Prancūzijos – net 130 psl., o mes, lietuviai, vėl sugebėjome pasižymėti originalumu. Štai parengėme dviejų su puse puslapio dydžio, švelniai šnekant, tekstelį, kuris pateks į tą pačią duomenų bazę šalia kitų rimtų dokumentų, ir vėl mes apsijuoksimė, kadangi tai bus visam pasauliui prieinama* T.

2.4. Kartais kalbėtojas čia pat, gretimai, pavartoja du konkuruojančius pasakymus: (a) vienais atvejais pirma sakomas tiesesnis, griežtesnis, po to – atsargesnis (pastarasis – su komentaru) vertinimas; (b) kitais – priešinga seka:

(a) *Tačiau tavo ankstesnėje kino karjeroje tikrai nemažai gana prastų ar, švelniai tariant, vidutiniškų filmų* LR 1995 12 16; *Tai žiaurumas, švelniai tariant – gobšumas, kito asmens orumo žeminimas* AKT 34; *Klausinėdami: „Kokia pasaulio prasmė?“ – mes tarsi tyčiojamės vienas iš kito, gal sakykim švelniau: žaidžiame tuščius proto žaidimus, nes jau pats klausimas teigia, kad pasaulis turi prasmę, tiktai nežino – kokią* T; *Jo kūrinį, ypač išverstą, būklė yra apgailėtina, sakant švel-*

niausiai, *blogesnė* negu visų kitų didžiųjų prabėgusių šimto metų mąstytojų T;

(b) *mes turėsime žymias nuolaidas pirkdami, kai bus žinoma, kad pas mus necirkuliuos naujos, švelniai kalbant, neteisėtai įgytos, o paprastai sakant, vogtos versijos* T; *Tačiau mums pasiūlyta susilaikyti dėl sunkios ekonomikos padėties. Keistas, švelniai tariant, o tiesiai kalbant, nusikalstamas humanizmo pojūtis* T.

Retkarčiais MK su prievėsniu *švelniai* komentuojamą raišką pats kalbėtojas dar tikslina: *Tuo tarpu daugumos Kauno krikščionių demokratų pozicija šiuo klausimu, švelniai pasakius, santūriai priešiška (arba bent jau atsargi)* T. Dar kartą tarsi bandoma pabrėžti, kad pasakymas nėra šiurkštus, nenorima įžeisti.

Šiuose kontekstuose kalbėtojas pats pasako abu skirtingo tono variantus, bet savas tokio dalyko įvardijimo, apibūdinimo tonas būna priešinamas ir kito asmens, pašnekovo žodžiams (4 atvejai). Kalbėtojas savo žodžius metakalbiniu komentaru įvardija kaip švelnesnius, atsargesnius, pvz.:

Tai, ką tu vadini žiauria tiesa, aš vadinu švelniau <...>. Tai gyvenimo šiurkštumas LM 1988 7; *Na, o dabar jūs pasakėte labai švelniai, kad žemės ūkio situacija yra artima bankrotui arba, dar švelniau pasakius, visuotiniam alkiui. Artima* T; *Jūs pykstatės (aš pasakysiu švelniau nei deputatas L. Šepetys, kad špyguojatės), pykstatės su labai daug kuo: su savivaldybėmis, su Generaline prokuratūra, su banku, su Aukščiausiąja Taryba* T.

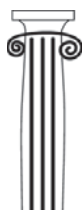
Eufemistinį pasakymą, litotę kalbėtojas kartais atmeta kaip per švelnų pasakymą, neatitinkantį aptariamo dalyko, ir pasako (arba nepasako) tuos tikresnius, tiesesnius žodžius – jie pakeičia litotę. MK tokiais atvejais atlieka tikslinamąją, korekcijos funkciją, pvz.:

Aš nežinau, kuo užsibaigs mūsų santykiai, tuo labiau, kad jo motina kategoriškai (dar per švelniai pasakyta) nusiteikusi prieš mane T; *Juk dvyliktokai jau eina aštuoniolikti metai. Kada gi žmogui linksmintis, jei ne jaunystėje?! Statome kultūros namus, rengiame specialistus, perkame inventorių, o tiems, kuriems visa tai skirta, neleidžiame visu tuo naudotis. Bet žodis „neleidžiame“ čia dar per švelnus. Mes vaikome, gaudome, baudžiame* TM 1986 11 12.

3. Rasta ir tokių pavyzdžių, kai greta nuorodos *švelniai sakant (pasakius, vadinu)* atsiduria visai ne teigiamą reikšmę turintis žodis ar posakis; atvirksčiai, tokios kalbos priemonės, pavartotos be MK, būtų atpažįstamos kaip šiurkščios, reiškiančios neigiamą vertinimą. Paprastai toks nesuderintas vartojimas nėra niekaip argumentuojamas (a); kartais supriešinami du posakiai, iš kurių antrasis (be komentaro) yra dar aštresnis (b). Pvz.:

(a) *Jūsų vyras / švelniai tariant / didelė kiaulė* TV 1999 01 18; *Ir visos apeliacijos į gerus, gražius, tautiškus (ar kaip ten būtų) norus parodo, švelniai tariant, minkštaprotiškumą ir realybės stoką* AlmPA 350; *Prekybos salėje vitrinoje, švelniai tariant, dvokė beveik keturių kilogramų sriubos rinkinys* ŠN 1993 01 05; *abi pasako Gitanai, kad ši, švelniai sakant, eitu velniop ir neterštų jų firmų vardo* T.

(b) *Pliaugienė vyrui nusikaltimo niekad neatleido: prieš santuoką ir per medaus mėnesį vadinusi jį palyginti švelniai – mužiku ir juodmugariu, – po persileidimo prisegė jam žmogžudžio pravardę* T.

Galima manyti, kad šitokie metakalbiniai vienetai sukuriama dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, neįvykdoma strategijos signalo (*švelniai sakant*) funkcija, kalbėtojas tiesiog neberanda (ypač sakytinėje kalboje) tų švelnesnių, malonesnių žodžių, todėl pasako šiurkščiau. Kita vertus, MK vartojamas kuriant hiperbolę, sustiprinant vaizdą – jei pasakyta mintis yra dar švelni, tai kaip turėtų skambėti tiesmuki žodžiai? Negalima žinoti, gal vienu kitu atveju kalbėtojas iš tikrųjų turėjęs galvoje dar šiurkštesnį (negu pavartotasis) pasakymą.

Išvados

1. Kalbos švelninimo komentaruose dažniausiai vartojami nelyginamojo laipsniorieveiksmis *švelniai* ir būdvardis *švelnus*. Aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio šių kalbos vienetų formos yra gerokai retesnės. Antrąją MK dalį dažniausiai sudaro padalyviai, rečiau asmenuojamosios veiksmažodžių formos arba dalyviai ir rečiau – daiktavardžiai. Gretarieveiksmio dažniausiai vartojamas padalyvis *tariant* ir asmenuojamosios veiksmažodžio *vadinti* formos arba dalyvis.

2. Metakalbiniais komentarais penkis kartus dažniau yra aptariami paties kalbėtojo pasakyti žodžiai negu vertinami kitų pateikiami teiginiai (žodžiai ar žodžių junginiai). Saviems žodžiams komentuoti vartojami MK su padalyviais *tariant*, *kalbant*, *sakant*, asmenuojamosiomis veiksmažodžių *vadinti*, *sakyti* formomis ir daiktavardžiais *žodis*, *pasakymas*. Kito asmens kalbėsenai aptarti MK su padalyviais nevatuojami.

3. Aštuonis kartus dažniau MK pateikiamas prepoziciškai (atlieka kalbėjimo strategijos signalo funkciją) negu postpoziciškai (eina baigiamuoju komentaru). Kartais MK ir komentuojamasis tekstas yra susipynę.

4. Iš surinktų pavyzdžių matyti, kad dažniausiai MK atlieka dvi semantines funkcijas: pabrėžia malonią tikrąją žodžio prasmę arba sušvelnina tiesioginį dalyko įvardijimą. Atlikdamas pirmąją funkciją, MK paaiškina deminutyvą arba nedeminutyvinį daiktavardį ar žodžių junginį. Antroji funkcija akivaizdi tada, kai MK vartojamas kaip eufemizavimo bei litotės priemonė. Tokiais atvejais dažni komentuojamieji žodžiai su neiginiu, nevingiama ironijos. Kalbėtojas gretimai vartoja du konkuruojančius pasakymus, kai vienas jų yra švelnesnis, kitas – griežtesnis arba atvirkščiai. Kartais priešinami savas dalyko apibūdinimas ir pašnekovo žodžiai. Esama atvejų, kai kalbėtojas litotę atmeta kaip netinkamą priemonę. Rasta pavyzdžių, kai MK vietoje laukiamo švelnaus ar bent neutralaus žodžio pavartojami šiurkštūs pasakymai – nerandama planuotojo žodžio arba kalbama ironiškai, kuriama hiperbolė.

Sutrumpinimai

- AKT – *Advokatų kalbos teisme*. Vilnius, 1984.
AlmPA – Almenas K. *Pokalbių akiračiai*. Vilnius, 1991.
DaunŠD – Daunys V. *Šeštoji diena*. Kaunas, 1995.
Dlg – *Dialogas* (laikraštis)
KB – *Kultūros barai* (žurnalas)

LM – *Literatūra ir menas* (laikraštis)
LR – *Lietuvos rytas* (laikraštis)
MŽ – *Mamos žurnalas*
Rdj – radijas
SimonR III – Simonaitytė I. *Raštai*. T. 3. Vilnius, 1958.
STK – *Sielos tėvynė – kalboj*. Šiauliai, 1997.
ŠKr – *Šiaulių kraštas* (laikraštis)
ŠN – *Šiaulių naujienos* (laikraštis)
šnek. – šnekamoji kalba
T – VDU KLC tekstynas [prieiga per internetą: http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=1_2; žiūrėta 2006-04-10–2006-05-16]
TM – *Tarybinis mokytojas* (laikraštis)
Ts – *Tiesa* (laikraštis)
TV – televizija

Literatūra

Gudavičius A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000.
Macienė J. *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
Župerka K. Kas šiurkštu lietuvių kalboje (visuomenės nuomonės analizė). *Valoda–2003: Valoda dažėdu kultūru kontekstā*: Zinātnisko rakstu krājums XIII. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2003, 184–189.
Župerka K., Inčiūrienė S. Teigiamas kalbinės raiškos vertinimas nelingvistiniuose tekstuose. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 19. Vilnius: Katalikų akademija, 2005, 505–515.

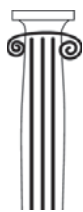
Jurgita Macienė, Kazimieras Župerka

WHAT IS TENDER IN THE LITHUANIAN LANGUAGE (ANALYSIS OF SOCIETAL ATTITUDES)

Summary

Investigation of the meta-language of non-linguists' texts provides us with better knowledge not only of the language itself, but also with linguistic awareness of society; that is why it is useful for traditional, 'pure', linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, and ethno linguistics.

The present article discusses meta-linguistic units with meta-linguistic commentaries (MCs) which encompass various forms of the adjective *švelnus* (tender, gentle, kind, mild) or the adverb *švelniai* (tenderly, gently, kindly, etc.): *švelnus* (*švelnesnis, švelniausias*) *žodis* (a tender, more tender, the most tender word); *švelniai* (*švelniau*) *vadina* (calls tenderly, more tenderly, etc.); *švelniai* (*švelniau, švelniausiai*) *tariant* (putting it mildly), etc. The adjective is most often used with the noun *žodis* (word), while the adverb is used with *tariant, kalbant, sakant, pasakius* the Present Participle or Gerund 'uttering, speaking, saying, telling', inflec-

tive forms of the verbs *(pa)vadinti*, *(pa)sakyti* (to call, to say) or appropriate participles. 482 examples were collected and analysed.

The object of MCs is the words pronounced by a speaker himself/herself or another person. According to the position in a meta-linguistic unit, commentaries are of two kinds: a) an MC is being said before the linguistic means commented; in such a case, it is a signal of the strategy of speech; b) an MC is being added in a postposition; we could call such MCs concluding commentaries. Analysis of the collected examples shows that according to the semantic function in the text, MCs of tenderness can be grouped as follows: a) in one case, the commenting means of expression refer to a nice, kind speech, i.e. in the full meaning of the word tender, b) in another case, the commenting means of expression only qualify a straight, direct naming of a matter and perform the function of a euphemism or litotes. Moreover, we found such MCs where, next to the adverb *švelniai*, harsh words were used. In such cases, the speaker, due to the lack of linguistic competence or through negligence, does not implement the strategy of a linguistic expression which was posed by himself / herself and indicated by a meta-linguistic commentary; or one consciously creates irony, hyperbole.

